

Timothy Colleman
 Universiteit Gent
 Contact: timothy.colleman@UGent.be

Corpora en constructies: conventionele en creatieve toepassingen van grammaticale patronen

1. Inleiding

In deze bijdrage wil ik, aan de hand van voorbeelden uit grote taalkundige corpora, laten zien hoe creatief er in de praktijk van het taalgebruik soms wordt omgesprongen met grammaticale restricties. Ik maak daarvoor gebruik van de constructiegrammatica, een theoretische benadering die in de taalkundige neerlandistiek is doorgebroken in de jaren 2000 (voor een niet-specialistische inleiding, zie: Colleman 2014).

2. De constructiegrammatica

De constructiegrammatica gaat ervan uit dat het hele taalsysteem uit een complex netwerk van ‘vorm-betekenisparen’ bestaat: kleine stukjes grammatica, waarmee telkens een bepaalde betekenis correspondeert en die fungeren als ‘bouwstenen’ die taalgebruikers met elkaar combineren om zinnen en teksten te bouwen. Veel van die vorm-betekenisparen (of ‘constructies’, in de specifieke zin waarin die term in de constructiegrammatica wordt gebruikt) zijn minstens gedeeltelijk schematisch. Dat wil zeggen dat ze een of meer *open slots* hebben, waarin taalgebruikers passende woorden of woordgroepen moeten invullen. Zo vertegenwoordigen de zinnen onder (1) alle vier dezelfde schematische constructie, die uit vier *open slots* bestaat: ‘een onderwerp’, ‘een werkwoord’, ‘een indirect object’ (zonder het voorzetsel ‘aan’) en ‘een direct object’. Zinnen met die structuur vertonen ook een duidelijk semantisch verwantschap: ze drukken altijd een soort van overdracht uit (van een voorwerp, van informatie, enz.), of net de ontkenning daarvan.

- (1) a. Jan gaf Piet een boek.
 b. De minister vertelde de journalist de ware toedracht.
 c. Marc Coucke beloofde de Anderlechtssupporters beterschap.
 d. De patron weigerde de zeurende stamgast een laatste glas.

Een van de meest interessante eigenschappen van zulke schematische constructies is dat ze gedeeltelijk productief zijn. Aan de ene kant laat een geobserveerd voorbeeld als

(2) zien dat de constructie uit (1) nieuwe werkwoorden kan aantrekken. Aan de andere kant is het duidelijk zo dat taalgebruikers niet zomaar om het even welk werkwoord in die constructie kunnen invullen. Zelfs al kunnen we ons bijvoorbeeld een situatie voorstellen waarin persoon A ervoor zorgt dat persoon B een voorwerp ontvangt door het met een katapult in B's richting te lanceren, dan nog zouden we zo'n situatie niet kunnen benoemen als in (3). Die zin is namelijk op zijn minst twijfelachtig. Het is dus niet al 'vrijheid, blijheid' in de grammatica: constructies leggen bepaalde beperkingen op aan de woorden of woordgroepen die erin kunnen worden ingevuld.

- (2) Ze gingen zoals altijd naar de supertoffe speeltuin van Destelbergen en mijn mama whatsappte mij een zalige foto (internetvoorbeeld, blogbericht van 22/05/2016).
 (3) [??] Bert katapulteerde Boris een rolletje pepermunt.

Toch kan er vaak méér dan men op het eerste gezicht zou denken. Grote corpora van reëel taalgebruik bevatten allerlei voorbeelden waarin werkwoorden worden gebruikt in syntactische omgevingen waarin we ze niet meteen zouden verwachten. Ik bespreek hieronder kort twee cases.

3. Pseudo-reflexieve constructies

In descriptieve grammatica's van het Nederlands wordt een onderscheid gemaakt tussen 'vast reflexieve' en 'toevallig reflexieve' verbindingen. Werkwoorden zoals *zich vergissen*, *zich bezinnen*, enz. zijn vast reflexief omdat ze alleen maar in combinatie met een wederkerend voornaamwoord kunnen voorkomen: **Ik vergiste hem* of **Zij bezint mij* is onmogelijk. *Hij waste zich* is dan weer een voorbeeld van een toevallig reflexieve verbinding: *wassen* kan allerlei direct objecten krijgen (*Hij waste mij*, *Hij waste de auto*, enz.) en het wederkerend voornaamwoord is één van die vele mogelijkheden (zie bv. Vandeweghe 2013: 217-219). Werkwoorden als *fietsen* of *liften* zijn dan weer niet-reflexief: die kunnen gewoon géén wederkerend voornaamwoord krijgen; zinnen als **Hij fietste zich* of **Ik lift me* zijn ongrammaticaal. De voorbeelden in (4) en (5) hieronder, allebei uit de component 'krantentaal' van het SoNaR-corpus hedendaags Nederlands (Oostdijk e.a. 2013), laten echter zien dat *fietsen* en *liften* in specifieke omstandigheden wel degelijk met een wederkerend voornaamwoord kunnen worden gecombineerd.

- (4) Het nieuwe wielerseizoen is nog maar één maand ver maar *Fabrice Naert heeft zich al een aardige reputatie bij elkaar gefietst*.
 (5) Midzomernachtzee van Jan De Leeuw is een roadmovie op papier. Een meisje ontvlucht haar overbeschermdende ouders en *lift zich een weg door de wereld*.

De zinnen vertegenwoordigen twee verschillende 'pseudo-reflexieve' constructies: (4) is een voorbeeld van de *zich bij elkaar*-constructie die in Coleman (2014) nader wordt besproken, (5) van de *weg*-constructie die in Verhagen (2003) is beschreven. De twee

constructies hebben elk hun eigen formele en semantische eigenschappen, maar ze kunnen in het algemeen worden getypeerd als bijzondere stukjes grammatica die taalgebruikers de kans geven om niet-reflexieve werkwoorden tóch reflexief te gebruiken. Anders gezegd: een restrictie die elders in de grammatica wel geldt – bv. *fietsen* is géén reflexief werkwoord – wordt in deze specifieke constructies opgeheven.

4. Het onpersoonlijke passief

Het Nederlands heeft een bijzondere passiefconstructie zonder onderwerp, die correspondeert met een actieve zin zonder lijdend voorwerp: zie bv. (6b) als passieve tegenhanger van (6a). Die constructie staat bekend als het “onpersoonlijke” passief.

- (6) a. Mijn studenten hebben deze zomer hard gestudeerd.
 b. Er is deze zomer (door mijn studenten) hard gestudeerd.

Over dat onpersoonlijke passief is in de grammaticale literatuur al vaak opgemerkt dat het niet kan voorkomen met zgn. ‘onaccusatieve’ werkwoorden als *sterven*, *vallen* en dergelijke. Dat wil zeggen: intransitieve werkwoorden, waarbij de enige medespeler geen handelende persoon is (zie bv. Broekhuis, Corver & Vos 2015: 200). Zinnen als die in (7) klinken inderdaad erg vreemd.

- (7) a. [??] Er werd (door Jan) uit het raam gevallen.
 b. [??] Er is (door het arme kind) van ondervoeding gestorven.

Toch leveren zoekopdrachten naar combinaties van *gestorven*, *gevallen*, enz. met een vorm van *worden* of *zijn* in grote corpora tientallen voorbeelden op waarin die restrictie vrolijk wordt doorbroken. Onder (8) en (9) staan twee voorbeelden uit resp. het SoNaR-corpus en (het nog veel grotere) NLCOW14-corpus (Schäfer & Bildauer 2012). Zulke zinnen laten zien dat *vallen* en *sterven* dus wel degelijk in passieve zinnen kunnen worden gebruikt, om een speciaal semantisch effect te bewerken (namelijk van opzettelijkheid, onvermijdelijkheid en/of herhaling).

- (8) Het was een verslag van het front en dat des te meer *doordat in de tweede etappe met zoveel overtuiging werd gevallen* dat het leek alsof ook zo een trui valt te verdienen (SoNaR-corpus, krantentaal).
 (9) [Een ziekenhuis is] een absurde plek. Angst en blijdschap, leven en dood staan daar vlak bij elkaar. Je weet *dat ergens in het gebouw wordt gestorven* en dat een paar gangen verderop een nieuw leven begint (NLCOW14-corpus).

5. Didactisch potentieel

Corpusvoorbeelden als die in (4) en (5) of (8) en (9) kunnen dienen om scholieren en studenten meer inzicht te geven in de productiviteit van grammaticale constructies. Dat een verzonnen voorbeeld als (7a) vreemd klinkt, is een relevant feit over taal, maar net zo relevant is de observatie dat er allerlei zinnen zoals (8) voorkomen. Wat “normaal gezien” niet kan, bv. *vallen* in een passieve zin, kan in sommige contexten dus net wél. Op die manier laten grammaticale regels en restricties vaak een zekere speelruimte.

Referenties

- Broekhuis, H., N. Corver & R. Vos (2015). *Syntax of Dutch. Verbs and Verb Phrases I*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Colleman, T. (2014). “De Constructiegrammatica voor het voetlicht. Deel 1: Constructies als bouwstenen”. In: *Neerlandia*, 118 (3), p. 38-40.
- Oostdijk, N., M. Reynaert, V. Hoste & I. Schuurman (2013). “The Construction of a 500 Million Word Reference Corpus of Contemporary Written Dutch”. In: P. Spyns & J. Odijk (red.). *Essential Speech and Language Technology for Dutch: Results by the STEVIN-programme*. Berlin: Springer.
- Schäfer, R. & F. Bildhauer (2012). “Building Large Corpora from the Web Using a New Efficient Tool Chain”. In: *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*, p. 486-493.
- Vandeweghe, W. (2013). *Grammatica van de Nederlandse zin*. Leuven: Garant.
- Verhagen, A. (2003). “Hoe het Nederlands zich een eigen weg baant: Vergelijkende en historische observaties vanuit een constructie-perspectief”. In: *Nederlandse Taalkunde*, 8, p. 328-346.